

GOLDEN SCRIPTS

OLTIN BITIGLAR

2023 Vol. 3

www.navoiy-uni.uz

www.goldenscripts.navoiy-uni.uz

ISSN 2181-9238

GOLDEN SCRIPTS

OLTIN BITIGLAR

2023 Vol. 3

www.navoiy-uni.uz
www.goldenscripts.navoiy-uni.uz

BOSH MUHARRIR

Shuhrat Sirojiddinov

**BOSH MUHARRIR
O'RINBOSARI**

Karomat Mullaxo'jayeva

MAS'UL KOTIB

Ozoda Tojiboyeva

TAHRIR HAY'ATI

Karl Rayxl (Germaniya)
 Isa Habibeyli (Ozarbayjon)
 Seyhan Tanju (Turkiya)
 Almaz Ulvi (Ozarbayjon)
 Benedek Peri (Vengriya)
 Vahit Turk (Turkiya)
 Teymur Kerimli (Ozarbayjon)
 Eunkyung Oh (Koreya)
 Nazef Shahrani (AQSh)
 Boqijon To'xliyev
 Muhammadjon Imomnazarov
 Bilol Yujel (Turkiya)
 Qosimjon Sodiqov
 Zulxumor Xolmanova
 Mustafa O'ner (Turkiya)
 Nurboy Jabborov
 G'aybulla Boboyorov
 Kimura Satoru (Yaponiya)
 Imran Ay (Turkiya)
 Aftondil Erkinov
 Nadir Mamadli (Ozarbayjon)
 Rashid Zohidov
 Otabek Jo'raboyev
 Bulent Bayram (Turkiya)
 Qo'ldosh Pardayev
 Nodirbek Jo'raqo'ziyev
 Oysara Madaliyeva
 Hilola Nazirova

MUNDARIJA**MATNSHUNOSLIK****Jaloliddin Jo'rayev**

Som Mirzo Safaviyning "Tuhfayi Somiy" tazkirasi
 haqida 4

Zebiniso Xurramova

Mirzo Umrboqiy hayot yo'li va adabiy merosi
 xususida 21

Akrom Malikov

Navoiyshunoslik kontekstida matn tadqiqi
 ("G'aroyib us-sig'ar" devoni misolida) 33

ADABIYOTSHUNOSLIK**Dilnavoz Yusupova**

Turkiy adabiyotda arba'innavislik an'anasi:
 Alisher Navoiy va Muslihiddin Mustafo
 Axtariy "Arba'in"lari misolida 66

Muhsin Macit

Ali Şir Nevâyî'nin Mecmualarda Bulunan
 Gazelleri Üzerine 78

Fayzulla Iskandarov

Na'tning tarixiy-adabiy ildizlari va taraqqiyoti 89

LINGVISTIKA**Mushtariy Xolmuradova**

"Qutadg'u bilig"dagi baho munosabatini
 ifodalovchi leksemalar 107

Mavluda Sharipova

Navoiy asarlaridagi literonimlar lingvopoetikasi 122

EDITOR IN CHIEF

Shuhrat Sirojiddinov

DEPUTY EDITOR IN CHIEF

Karomat Mullakhojaeva

EXECUTIVE SECRETARY

Ozoda Tojibaeva

EDITORIAL BOARD

Karl Rechl (Germany)

Isa Habibbeyli (Azerbaijan)

Seyhan Tanju (Turkey)

Almaz Ulvi (Azerbaijan)

Benedek Peri (Hungary)

Vahit Turk (Turkey)

Teymur Kerimli (Azerbaijan)

Eunkyung Oh (Korea)

Nazif Shahrani (USA)

Bakijan Tukhliev

Mukhammadjan Imomnazarov

Bilol Yujel (Turkey)

Kasimjan Sadikov

Zulhumor Kholmanova

Mustafa O'ner (Turkey)

Nurboy Jabborov

Gaybullah Babayarov

Kimura Satoru (Japan)

Imran Ay (Turkey)

Aftandil Erkinov

Nadir Mamadli (Azerbaijan)

Rashid Zahidov

Atabek Juraboev

Bulent Bayram (Turkey)

Kuldosh Pardaev

Nodirbek Jurakuziev

Oysara Madaliev

Hilola Nazirova

CONTENTS**TEXTOTOLOGY****Jaloliddin Juraev**

About "Tuhfai Somi" Tazkira by Som Mirza Safavi 4

Zebiniso KhurramovaAbout Mirza Umerbaqi's way of life and
eternal legacy 21**Akrom Malikov**Text research in the context of Navoi study
(In the example of the deewan "Gharoib
al-sighar") 33**LITERATURE****Dilnavoz Yusupova**Tradition of Writing Arbain in Turkish Literature:
on the Example of "Arbain" by Alisher Navoi
and Muslikhiddin Mustafa Akhtari 66**Muhsin Macit**On Ali Şir Nevâyî's Ghazals Found in
Magazines 78**Fayzulla Iskandarov**

Historical-Literary Roots and Development of Naat 89

LINGUISTICS**Mushtariy Kholmuradova**Lexemas Representing relationship in
"Kutadgu bilig" 107**Mavluda Sharipova**

Linguistics of literary names in Navoi's works 122

MATNSHUNOSLIK

TEXTOLGY

Som Mirzo Safaviyning “Tuhfayi Somiy” tazkirasi haqida

Jaloliddin Jo'rayev¹

Abstrakt

Som Mirzo Safaviyning “Tuhfayi Somiy” tazkirasi temuriylar davlati barham topgandan keyin bunyodga kelgan safaviylar davlati doirasida yaratilgan ilk tazkiralardan sanaladi. Tazkira temuriylar davrida shakllangan adabiy an'ana, mazkur davrda tanilgan turkiy ijodkorlar asarlarining yangi davlat hududlaridagi o'rne, yangi shakllanayotgan adabiy doiraga ta'siri, turkiy adabiyotning adabiy jarayondagi ahamiyatiga oid ko'plab qiziqarli ma'lumotlarni jamlagan manba sifatida qimmatli.

Maqolada “Tuhfayi Somiy”ning yaratilishi, tuzilishi, qo'lyozma nusxalari, nashrlari va o'zbek adabiyotiga daxldor o'rinlari xususida ma'lumot berilgan. Som Mirzo tazkirasidagi Alisher Navoiy “Majolis un-nafois”ining ta'siri ko'rsatib berilgan. Shuningdek, “Majolis un-nafois” tazkirasiga kirgan ayrim ijodkorlar haqidagi ma'lumotlarning matniy qiyosi amalga oshirilgan. Bular orqali Som Mirzo tazkirasining ilmiy ahamiyati dalillangan.

Kalit so'zlar: *qo'lyozma, tazkira, temuriylar davri, adabiy muhit, qiyosiy tahlil.*

Kirish

Som Mirzo (1517-1567) safaviylar davlati hukmdori – Ismoil Safaviy (1487-1524, 1500-1524)ning o'g'lidir. U hukmdor farzandi bo'lgani bois alohida ta'lim va tarbiya olgan. Bir muddat Xuroson hokimi bo'lgan (1521-1529, 1533-1535). Keyinchalik vaqtini ko'proq ijod, qalam ahli bilan suhbat va tazkirasi uchun ma'lumotlar to'plashga sarf qilgan. Som Mirzodan bizgacha “Tuhfayi Somiy” (1550) tazkirasi va boshqa manbalar orqali she'riy merosidan namunalar yetib kelgan. Chunonchi, Faxriy Hiraviy: “Abulnasr

¹ Jo'rayev Jaloliddin Olimjonovich – filologiya fanlari doktori, yetakchi ilmiy xodim, O'zR FA Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik instituti.

E-pochta: oyqor@mail.ru

ORCID ID: 0000-0001-8367-186X

Iqtibos uchun: Jo'rayev, J. O. 2023. “Som Mirzo Safaviyning “Tuhfayi Somiy” tazkirasi haqida”. *Oltin bitiglar* 3; 4–20.

Som Mirzo. Nazmda yaxshi tab'i bor. Mana bu ikkita matla'da uning quvvati va tab'ining latofati zohirdir", – deydi va ikki matlasi hamda bitta ruboiysini havola qiladi [Хиравий 2014, 87].

Sodiq Kitobdor esa: "Som Mirzo – bu shahzoda ham marhum shoh (Shoh Taxmosb I)ning inisi edi. Aysh-ishratni sevardi. Bir necha yil Xurosonda hokimlik qildi. Muxtalif nazm va nasr navlarida sho'x va muhkom tab'i bo'lgan. "Tuhfayi Somiy" otlig' bir shoirlar tazkisasi yozdi. Oxirda Shayx Sayfiddin quddisa sirruhu-l-aziz maqbarasiga chekinib, shoirlik-la mashg'ul bo'ldi", – deydi va bir ruboiysini keltiradi [Muhammad Sodiq Kitobdor 2019, 25].

"Tuhfayi Somiy"ning alohida "Zayl" deb nomlangan xotima qismida muallif o'z asarlaridan namuna keltirgan. Shu bilan birga tazkiraning ko'pgina o'rnida Somiy biror bir ijodkor asari xususida so'z yurita turib "she'rning shu bayotini mana bunday o'rgantirsa, yaxshi bo'lardi" yoki "ushbu o'rinda saktalik bor" deb ko'rsatib o'tadi. Shoirlar ijodidan keltirilgan namunalarning badiiyati va vazn xususiyatiga alohida baho beradi. Ushbu jihatlar Som Mirzoning adabiyot bo'yicha chuqur bilimiga egaligini bildiradi.

"Tuhfayi Somiy"ning tuzilishi, nashri va qo'lyozma nusxalari

Som Mirzo davlat ishlari bilan bandlik davri va keyinchalik qalam ahllari bilan bo'lgan suhbatlar natijasida o'z davri adabiy jarayonini yorituvchi tazkira bitilmaganini ko'rib, bu bo'shliqni to'ldiruvchi asar tartib berish istagi yuzaga kelgan. Shunga ko'ra, o'zigacha tuzilgan Jomiyning (1414-1492) "Bahoriston" (1487), Davlatshohning (1435-1495) "Tazkirat ush-shuaro" (1488) va Navoiyning (1441-1501) "Majolis un-nafois" (1490-91) singari tazkiralarning xususiyatlarini o'rgangan va "Majolis un-nafois" shaklida asar bitishga qaror qilgan.

Jumladan, bu to'g'rida asar muqaddimasida Jomiy, Davlatshoh va Navoiy kabi mualliflarning tazkiralarda safaviylar davrida yetishib chiqqan ijodkorlar haqida ma'lumot yo'qligini qayd qilib, ular haqida yozishni maqsad qilganini bildiradi. Yana davom etib: "... "Tuhfayi Somiy" deb nomlangan bu qimmatli sahifa bir tanbeh, yetti sahifa va bitta xotimani o'z ichiga oladi", – deb yozadi [Som Mirzo Safaviy 57, 3b-4a]¹. Shunga ko'ra, tazkiraning birinchi sahifasi "Mag'fur hazrat sohibqironning farxundamol ahvolidin bir bo'lak

¹ Barcha o'rinlarda "Tuhfayi Somiy"dan olingan parchalar maqola muallifining tarjimasida berilgan.

va hozirda sulton bo'lgan avlodi va farzandlari zikrida", ikkinchi sahifa "Ulug' sayyidlar va ifodate'lom ulamo zikrida", uchinchi sahifa "Karamli vazirlar va boshqa qalam arbobi zikrida", to'rtinchi sahifa "Garchi shoir bo'lmasalar ham ba'zida tillari she'r aytishga ochilgan ulug'lar va vojib ut-ta'zimlarning zikrida", beshinchi sahifa "Iste'dodli shoir va balog'atgustar so'zamollar zikrida", oltinchi sahifa "Turklar tabaqasi va ularning iste'dodli shoirlari zikrida", yettinchi sahifa "Boshqa avom va so'zning oxiri zikrida" deb nomlangan. Xotimada Som Mirzo o'zi haqida ma'lumot beradi va she'rlaridan namunalar keltiradi [Навоий 1966, 213].

"Tuhfayi Somiy"da Movarounnahr, Xuroson, Eron, Afg'oniston, Hindiston va usmonli turk davlati shoir va adiblarining faoliyati yoritilgan. Shu bois tazkira tartib berilgandan so'ng ko'pchilik adabiyot ixlosmandlari uchun qiziqarli manba sifatida e'tiborda bo'lgan va bir qancha nusxa ko'chirilgan deyish mumkin. Bularni biz keyinchalik tuzilgan tazkiralardagi ma'lumotlarning Som Mirzoga tayanib berilganidan ham bilishimiz mumkin. Xususan, asarning shu jihatlari haqida ma'lumot bergan Vahid Dastgirdiy Aliqulixon Volah Dog'istoniy "Riyozi ush-shuaro"da, Ozar Bekdili "Otashkada" va Rizoqulixon Hidoyat "Majma' ul-fusaho"da "Tuhfayi Somiy"dan iqtiboslar keltirganini qayd etadi [Safaviy 1314, B-S.]. Bular bilan birga Faxriy Hiraviyning "Ravzat ul-salotin", Alouddavla Qazviniyning "Nafois ul-maosir", Mir Husayn Do'st Sanbahliyning "Tazkirai Husayni", Husaynqulixon Azimobodiyning "Nishtari ishq", Mavlono Abdulg'anixon Mufarraxobodiyning "Tazkirat ush-shuaro" kabi tazkiralarda ham Som Mirzodan keltirilgan havolalar uchraydi.

Shunday bo'lsa-da, "Tuhfayi Somiy"ni nashrga tayyorlagan Vahid Dastgirdiy tazkira qo'lyozmalarining kamyob ekani, Tehronda faqat ikki nusxasi topilganini yozadi. Mazkur ikki qo'lyozmaning bittasi Oqoi Najmobodiyning shaxsiy kutubxonasida saqlanib, shu nusxa nashr uchun asos bo'lgan. Tehrondagii ikkinchi qo'lyozmadan foydalanish imkoni bo'lmay, kelgusida u bilan tanishish va mavjud nusxadagi nuqsonlarni bartaraf qilish imkoni tug'ilishiga umid qilib qoladi [Som Mirzo Safaviy 1314, B-S.].

"Tuhfayi Somiy" o'tgan asrda Hindistonning Patna shahri universitetida Iqbol Husayn tomonidan ham nashr qilingan. Bu to'g'rida "Kobul" jurnalining uchinchi sonida maqola berilgan bo'lib, muallif noshir aytganidek, garchi ushbu nashrga Patnadagi Kutubxonai mashriqiydagi 928/1522-yilda Som Mirzo vafotidan o'n ikki yil oldin ko'chirilgan 209-raqamli va 971/1563-yilda ko'chirilgan 210-raqamli qo'lyozmalarga asos bo'lgan va tazkira

qo'lyozmalari juda kam topiladi deyishiga qaramay, uni Hindiston shaharlarining har birida kamida ikkita nusxasi bo'lishi ehtimolini bildirgan [Muallifi ko'rsatilmagan 8762, 276-278].

So'nggi yillarda "Tuhfayi Somiy" Rukniddin Humoyun Farrux tomonidan Tehronda hamda Badriddin Maqsudov tomonidan Dushanbeda ham nashr qilingan [Som mirzoi Safavy 2018, 380]. Afsuski, mazkur nashrlar bilan tanishish imkoni bo'lmadi. Ayni paytda qo'limizda "Tuhfayi Somiy"ning Vahid Dastgirdiy tomonidan shamsiy 1314-yil Tehronda "Armug'on" matbaasida qilingan nashriy nusxasi va to'rtta qo'lyozmasi mavjud. Qo'lyozmalarning ikkitasi O'zR FA Sharqshunoslik instituti asosiy fondida 57 va 4377-raqamlari bilan saqlanadi.

57-raqamli qo'lyozma matni mayda nasta'liq xatida qora siyoh bilan o'n to'rt qatordan qilib ko'chirilgan. Sarlavha, shoirlarning ismi, oyat va hadislar qizil rangda yozilgan. Matn tillarang va ko'k rangli jadval ichiga olingan. Tazkira matnining boshlanishi unvon bilan bezalgan. Kolofon matni biroz uringani sababli kotib nomiga oid ma'lumotlarni o'qish imkoni yo'q. Ko'chirilgan sanasi 984/1576-yil deb qayd qilingan. Tazkira oxirida ikkita muhr bosilgan bo'lib, matni zararlangan. Yashil rangli charm muqova. Uchta tamg'asi bor. 189 varaq. O'lchami: 11,5x22.

4377-raqamli qo'lyozma matni sariq rangli qog'ozga nasta'liq xatida qora siyoh bilan ko'chirilgan. 20-27-varaqlar ko'k rangda. Sarlavha, shoirlarning ismi, oyat va hadislar qizil rangda. Bulardan tashqari, ko'plab o'rinda matn hoshiyada davom ettirilgan. 156 varaqdan iborat tazkiraning debocha qismidan ikki varaq tushib qolgan. Shuningdek, "Taxallusi bilan mashhur bo'lgan shoirlar zikri" deb nomlangan beshinchi sahifaning ikkinchi matla'siga kirgan 156^a-varaqdagi Mavlono Fahmiyga oid fiqqa yetganda matn uzilgan. Shu tariqa bu qo'lyozmada yuzdan ortiq shoir haqidagi ma'lumot kam bo'lib qolgan. Qo'lyozma matni shu yerda tugagan bo'lsa ham, 156^b-varaq bo'sh qolgan. Qo'lyozmaning qayd qilingan jihatlari ko'ra, ushbu nusxa zikr qilingan kabi nuqsonli matn asosida tartib berilgan deb, xulosa qilish mumkin. 73a-varaqda 1,0x1,5 sm o'lchamdagi tuxumsimon muhr bosilgan. Muhrda: "Husayn bin Abbos Ali. 1197/1783" yozuvi bitilgan. Qo'lyozma muqovaning o'ng tomonida jigarrang charm muqova, uchta tamg'asi bor. Muqovaning chap tomoni yashil rangli qattiq karton muqova. Uchta muhri bor. Muhrda sah Hofning ismi va sana qayd qilingan: "Mullo Muhammad Sharif. 1228/1813".

Eron fondlarida "Tuhfayi Somiy"ning bir nechta qo'lyozmasi

mavjud bo'lib, internetda ochiq foydalanish uchun qo'yilgan. Ulardan biri Kitobxonai majlisi shuroi milliyda 14194/I-raqami ostida saqlanadi. Jigarrang oddiy karton muqova. Qo'lyozma betlariga keyinchalik raqam qo'yilgan. "Tuhfayi Somiy" qo'lyozmaning 2-147-betlaridan o'rin olgan. Har bir betga qirq bir qatordan matn joylashgan. Sarlavhalar, shoirlarning ismi va ayrim o'rinlar qizil rangda ajratib yozilgan. Kolofonda tazkiraning ko'chirilgan yili hijriy hisobda avsati rabi al-avval 1034 (1625 dekabr oyining oxirlariga to'g'ri keladi) deb ko'rsatilgan. Tazkiraning boshlanishida mundarija berilgan. O'lchami: 11x32.

Ikkinchisi Kitobxonai majlisi Sinoda 7626-raqami ostida mavjud. 159 varaqdan iborat. Matn qora rangli siyoh bilan o'rtacha kattalikdagi nastaliq xatida o'n yetti qatordan qilib ko'chirilgan. Sarlavhalar, shoirlarning ismi va ayrim o'rinlar qizil siyohda. Tazkira tugagandan keyin asosiy matndan farq qiladigan mundarija matni ilova qilingan. Kolofonda kotib nomi va ko'chirilgan sanasi ko'rsatilgan. Matnga biroz zarar yetgani sababli to'liq o'qishning imkoni yo'q. Undan "Kotib al-faqir Ibrohim ... marhum Mustafobek..." so'zlarini o'qish mumkin. Jigarrang charm muqova. O'lchami: 16x25. Matn xususiyatiga ko'ra qo'lyozma o'n to'qqizinchi asrga mansub.

Tazkiradagi o'zbek adabiyotiga oid o'rinlar

Tazkiraga Movarounnahr, Xuroson, Eron, Afg'oniston, Hindiston va usmonli turk davlati hududlarida yashab ijod qilgan qalam ahli haqida ma'lumot berilgan. Xususan, asarda Sulton Husayn Mirzo, Badiuzzamon Mirzo, Faridun Husayn Mirzo, Shoh G'arib Mirzo, Muhammad Mo'min Mirzo, Bobur podshoh, Humoyun podshoh, Askariy Mirzo kabi temuriyzodalar qatorida Shayboniyxon va shu sulolaga mansub Ubaydullohxon, Rahimiylarning nomi zikr qilinadi. Bulardan tashqari, Mavlono Kavkabiy, Mavlono Ziyoiy Buxoroiy, Mavlono Adoiy Buxoriy, Vosiliylar buxorolik, Mavlono Anisiy [Джабборов 2021, 59; Навоий 2021, 420], Mavlono Adbukarim Podshoh (Anisiyning ukasi), Mavlono Husomiy Qaroko'liylar xorazmlik, Mavlono Rasmiy, Mavlono Ruhiy Samarqandiy, Mavlono Nodiriy, Hamdamiy Samarqandiy, Mavlono Okifiy, Mavlono Bixudiy, Shoh Tohir (Mirxondning avlodi) kabi samarqandlik ijodkorlar, Mavlono Hajriy Andijoniy, Termiz sayyidlaridan Amir Xonzoda Hoshim, keshlik Ayyub Abu Baraka, Hirotdan Buxoroga borib muqim yashab qolgan Miram Siyoh, qaysi shahardan ekani ko'rsatilmay Movarounnahr, Turon yoki

chig'atoylik deb ko'rsatilgan Manzariy, Mavlono Rahoiy, Mavlono Hiloliy, Xoja Osafiylar haqida so'z yuritilgan.

Tazkiraning alohida "Turklar va ularning ma'lum shoirlarining zikri" deb atalgan oltinchi sahifasida Alisher Navoiy, Amir Shayx Nizomiddin Ahmad (Suhayliy), Mir Muhammad Solih, Mavlono Ohiy, Amir Husayn Ali Jaloyir (Tufayli), Mir Shohali singari o'zbek adabiyotiga daxldor bo'lgan qalam ahlining hayoti va ijodiga oid ma'lumotlar taqdim qilingan.

Alisher Navoiy bilan bog'liq o'rinlar

Som Mirzo tazkirada alohida firqa doirasida Navoiy shaxsiyati va ijodiga yuksak hurmat va e'tiborini bildirgan. Bulardan tashqari, ko'plab o'rinlarida boshqa shoirlarning unga munosabatini yoritishga e'tiborini qaratgan. Jumladan, "Mir Hoj degan shoir haqida yozar ekan: Mir Hoj – Xuroson sayyidlari jumlasidan. Tahorati asl va tab' latofatida tahrir va bayonga muhtoj emas. Aytishlaricha, inqito' va tajarrudi shu darajada bo'lib, bir kuni Hazrat Amir Alisher uning hujrasiga kirdi. U yerni ahli dil xotiri dunyoviy matolardan holi ko'rdi. Bexosdan qarab, xotiri shariflariga keldiki, barcha kerakli naqdu jins narsalarni tartiblab bu yerga yubordi. Hazrat Mir uyiga kelib, u asbob va yaroqni ko'rdi va hujraning eshigini yopib, boshqa yerga ketdi", – deb ikki ijodkor o'rtasidagi munosabatni ko'rsatib o'tgan [Som Mirzo Safaviy 57, 26a-26b].

Mirzo Shoh Husaynning isfahonlik ekanini yozib, "... Xushta'blik va zarofatda Amir Alisherga taqlid qilardi", – deydi [Som Mirzo Safaviy 57, 56].

Shayx Najm Ya'qubiy haqida so'z yuritib, uni asli sovalik bo'lgan Qozi Isoning ammasining o'g'lidir, deydi va "Darveshtab'ligi va maqbulligi bilan podshohning barcha eng yaqin nadimlari ichida peshvo, xulqi va ommaning qabuli bilan hammasidan ziyoda edi. U va Mir Alisher o'rtasida g'oyibona muhabbat va maktub almashish bo'lgan. Chunonchi, "Majolis un-nafois"da ana shu mazmunga ishora qilingan. Bir vaqti u bemor bo'lib podshoh uni ko'rish uchun kelganda, tongda maqsad jomidan sabuhiy qilgani va tezda o'rnidan turgani voqeasi mashhur. Shayx Najmning mana bu bir necha bayt badihatan aytgan o'sha g'azalidan bo'lib, podshohning ortidan yo'llagan", – deb she'ridan namuna beradi

Bular bilan birga Qozi Sinjoniy haqida: "U kishi Shoh Sinjon avlodi va Ajamdagi Sinjon qishlog'idan. Zehnining ziyodaligi va fahmining o'tkirligi ma'lum. Zakosining yuksakligi va xotirining sofligi ta'riflangan edi. "Maxzan ul-asror"ga tatabbu' bo'lgan

“Manzar ul-absor” asarini Amir Alisherning nomiga bag‘ishlab nazm silkiga tortgan edi”, deb asarning na’t qismidan quyidagi uch baytni keltirgan:

*Yaloni na’razan bar sari on hisor,
K-zi on to falak bud yak na’ravor.
Spehri munaqqash palangi dar u,
Chu Alburz har pora sangi dar u.
Misli gar kasi ro dar u rahi badi,
Ajral ro az u dast kutah badi.*

Mazmuni:

*Na’razan bahodirlar u qal’aning ustida,
Falakkacha bir na’rachalik masofa edi.
Munaqqash osmon, qoplon bor unda,
Har bir bo’lak toshi Alburzdek unda.
Go’yo bir kishining yomon yo’li bo’lsa unda,
Ajral yomonlikning qo’lini qisqa qiladi.*

Som Mirzo Ahliy Sheroziy haqida yozib: “Mavloni Ahliy Sheroziy shuaroyni kirom va fuzaloyi izom silkida o’rni bor edi. Faqirlik, miskinlik va qalbi bilan dunyo kishilariga munosabti shu darajada mashhurki, ta’rifga ehtiyoji bo’lsa. Aksar suxanvarlik maslagi soliklaridan mahoratining ko’pligiga ko’ra katta farqi bor. Ilmi qofiya, aruz va muammuda komil edi. Barcha she’r turlarida aytardi. Ham zubahrayn, ham tajnisli masnaviy aytgan bo’lib, unga aql hayron. Xoja Salmonning masnu’ qasidaga Amir Alisherga bag‘ishlab tatabbu’ qilgan. Bir nechta jihatlari bilan yuksakligi va yaxshiroq aytgani uchun Amir Alisher munosib baholagan. G’azalda ham oshiqona she’rlari bor. O’sha jumladan bir nechta bayt tahrir silkiga kirdi”, – deb yetti bayt she’r va bitta ruboiyni havola qilish asnosida 942/1535–36-yilda Sherozda vafot etganini bildiradi [Som Mirzo Safaviy 57, 101b]. Navoiy ham Ahliy Sheroziy haqida so’z yuritgan bo’lsa-da, shoirning Salmon Sovajiyning qasidasiga tatabbu’si o’ziga bag‘ishlanganligini kamtarlik yuzasidan qayd qilmagan [Навоий 1966, 104].

Navoiy va Som Mirzo tazkiralari matniy qiyosi

Som Mirzo so’zboshida aytganidek, oldingi tazkiralarda urf bo’lgan yoshi ulug’ shoirlar haqidagi ma’lumotlarni takrorlamay, balki o’z davrida yashab ijod qilayotgan ijodkorlar faoliyatiga asosiy e’tiborini qaratadi. Shu bois, ma’lum ma’noda Navoiyning “Majolis un-nafois” tazkirasidagi qaydlarni to’ldirishga xizmat qiladi. Buni bir nechta misol doirasida ko’rishimiz mumkin. Chunonchi,

Navoiyda Hiloliy haqida: "Mavlon o Hiloliy – turk elidindur. Hofizasi yaxshidur. Tab'i dag'i hofizasicha bor. Sabaq o'qumoq taklif qilibdur, umid ulkim, tavfiq topgay. Bu matla' aningdurkim:

*Chunon az po fikandam imruzam on raftoru qomat ham,
Ki, fardo bar naxezam, balki fardom qiyomat ham",*

deyish bilan kifoyalansa, Som Mirzo: "Mavlon o Hiloliy garchi chig'atoylik turklardan bo'lsa ham, Astrobod viloyatida nashu-namo topgan. Yigitlik ayyomining boshida, bolalik va nodonlikning soyasi ostidan chiqqanidan keyin Xuroson tomonda Hirot shahri ufqidan tulu' qildi. Qobiliyati va darajasining nuri peshonasidan porlab turgan edi. Yangilar uni hayit oyga o'xshatib bir-birlariga ko'rsatardilar. Misra:

Dar shahr chu mohi navm angushtnamo kard.

Mazmuni:

Shaharda uni yangi oyga o'xshatib ko'rsatdi.

Fazilat manzillarini tugagani va xislatlar darajasidan o'tgandan keyin umidi hiloli to'linlik sarhadiga yetdi. Filvoqe, bir hilol bo'lib, uning to'linligi quyosh va oyning tutilishi, o't va badri munirligi nuqsondan himoyalangan:

Hiloli bari az kusufu kasofat.

Mazmuni:

Kusufu kasofatdan xoli Hiloldir.

She'r uslublari va kalom qismlarida tab'i bag'oyat marg'ub. G'azal, qasida va masnaviyda so'zning dodini bergan. U kishi mening suhbatimga ko'p marta yetishgan. Bir marta ilk bor Mir Alisher Navoiy mulozimatiga yetishganimda mana shu matla'ni o'qigan edim degan edi. Bayt:

*Chenon az po fikanad imruzam on raftoru qomat ham,
Ki fardo barnaxizam balki fardo qiyomat ham.*

Mazmuni:

Shunday yiqitadi bu u raftoru qomat ham,

Ertaga topolmasman, balki ertaga qiyomat ham. U kishiga o'qib berdim. Mirzoga juda yoqdi. "Taxallusing nima?" – deb so'radi. "Hiloliy", – dedim. "Badr ekansan, badr ekansan", – dedi va meni mutolaaga da'vat qildi, "Tahsilga mashg'ul bo'ldim". Filvoqe', fazilatlarda asr fozillaridan kam emasdi. She'rning kamolini o'sha kamolotga yetkazgan edi. Masnaviyda uchta kitobni nazm rishtasiga chekkan. Shu jumladan, bittasi "Shoh va darvesh" bo'lib, aksar ustozlarning masnaviysidan lafzining ravonligi va ma'nosining choshnisi bilan oldinda. Pokligidan gulistonning rashki, balki,

bo'ston fazosining g'ayrati keladi", – deydi. Bulardan keyin tazkirada shoirning "Shoh va darvesh"idan o'n besh bayt, "Sifot ul-oshiqin"idan uch bayt, "Layli va Majnun"idan ikki bayt namuna keltirgan. Bulardan keyin bir nechta g'azal va ruboiysidan to'liq keltirib, qasidalaridan baytlarni taqdim qilgan [Som Mirzo Safaviy 57, 89^a-89^b].

Bulardan keyin: " Oxirida undan ajab holat zuhur bo'lib, shia o'rtasida sunniylikda mashhur edi, Ubaydullohxon O'zbek uni sen shiasan deb o'ldirdi. Bu sana sitta va salasin va tis'amiya (936/1529-30)da bo'ldi. Aytishlaricha, uni qatl qilishga olib borayotganlarida boshini yorishidi. Qon yuziga oqib tushayotgan mahalda mana bu qit'ani o'qidi. Bayt:

*In qatra xun chist baruyi tu Hiloliy,
Guyoki dil az g'ussa baruyi tu david.*

Mazmuni:

*Yuzingdagi bir tomchi qon nedir Hiloliy,
Go'yo dil g'ussadan yuzingga otilib chiqqan.*

Bannoiy haqidagi ma'lumotlar ham qiziqarli. Navoiy: Mavlono Binoiy – avsot un-nosdindur, muvalladi Hiri shahridur. Bag'oyat qobiliyati bor. Avval tahsilg'a mashg'ul bo'ldi, anda ko'p rushdi bor edi bot tark qildi. Xatga ishq paydo qildi. Oz fursatda obodot bitildi. Andin so'ng ilmi musiqiyg'a mayl ko'rguzdi. Advor ilmi bilan bot o'rganib, xili ishlar tasnif qilib, advorda dag'i risola bitdi. Ammo mujib va mutasavvirlik'idin el ko'nglig'a maqbul bo'lmadi. Bu sifati salbi uchun faqr tariqini ixtiyor qildi va riyozatlar ham tortti, chun piri va murshidi yo'q erdi, o'z boshicha qilg'on uchun hech foyda bermadi. El ta'nu tashniidin Hiriya turolmay Iroqqa bordi. Andin dag'i ushbu rang ovozlar yibordi. Ammo chun yigitdurur, qobil va ko'p g'urbat va shikastaliklar tortti, umid uldurkim, nafsiga ham shikasta va tavoze' yetmish bo'lg'ay. Har taqdir bila bu matla' aningdurkim:

*Ba surmaharkisiyah kard chashmiyorimaro,
Basoni surma siyah kard ro'zgori maro",*

- deb yozadi [Навоий 1966, 74].

Som Mirzo esa Bannoiy¹ haqida quyidagicha ma'lumotlarni havola qilgan: Mavlono Bannoiy tug'ilgan joyi Hirot. Otasi quruvchi

¹ Aksar tadqiqotlarda "Bannoiy" "Binoiy" tarzida berilgan. Som Mirzoning ma'lumotiga tayanadigan bo'lsak, o'zini quruvchi avlodidan ekaniga ishora qilgani bilinadi.

edi. Shunga ko'ra, shu taxallusni ixtiyor qildi. Asli zoti qobil bo'lgani uchun aksar fanlar musobaqasida to'pni tengqurlaridan olib qo'yardi. Fazilatlarining asosi o'shalar tomondan mustahkam asos paydo qilgan. Amir G'iyosiddin Mansurning aytishicha, Mullo Bannoiy shoirlarning mullosi va mullolarning shoiridir. Xushnavislik va xushxonlikda mashhur edi. Musiqi ilmi va riyoziy fanining qismlaridan bo'lgan advorga oid risolalari bor. Tab'ining latofat va zarifligi shu darajada ediki, mizojining nazokatidan mashhurroq bo'lgani uchun ta'rifga ehtiyoji bo'lganidan, Mir Alisherga qiyosan so'zlar aytgan. Jumladan, bir kuni egarchilik do'koniga borib, Mir Alisherning egaridan (Poloni Mir Alisheriy) xohlayman dedi. Bu so'z Mir Alisherga yetdi. Unda yomon mizojilik paydo qildi. Chunonchi, vatanida aslo tura olmadi. Iroq tomonga yuzini burdi. Sulton Ya'qubning xizmatida oz-oz taraqqiy paydo qildi. "Bahrom va Behruz" kitobini mazkur podshoh nomiga bitdi. Sulton Ya'qubning birodari Yusufbek ham o'sha orada vafot bo'lgan edi, o'sha haqda mana bu baytni aytdi. Bayt:

*Na zi Yusuf nishon didam, na az Ya'qub osori,
Azizon Yusuf ro gum sho'd, che sho'd Ya'qub ro bori.*

Mazmuni:

*Na Yusufdan nishon ko'rdim, na Ya'qubdan asar,
Azizlar, Yusuf yo'qoldi, ne bo'ldi Ya'qubga yana.*

Biroz muddatdan keyin vatanga muhabbat uni Hirot tomonga yetakladi. Yana bir marta undan nomuloyim ishlar vujudga keldi. Bu navbat Amir Alisher undan oldingidan ham ko'proq ranjidi. Ish shu darajaga yetdiki, qatliparvonasi hosil qildi. Shunday ranjishlaridan ushbuki, mirning uylanish tomonga e'tibori yo'qligi ma'lum edi va mavlono shu to'g'risida qasida yozdi. Sovg'a yoqadigan bo'lsa ham unga yetib kelmadi. Shunga ko'ra, o'sha qasidani Sulton Husayn mirzoning qarindoshi Sulton Ahmad mirzoning nomiga yozib, unga o'tkazdi. Bu mazmun mirning qulog'iga yetdi. Mulloga nisbatan qo'pol munosabatda bo'ldi. Mullo o'ch olish uchun mana bu qit'ani yozib, mirning xizmatiga yubordi. Bayt:

*Duxtaroniki fikri bikri manand,
Har yaki ro bashuhar dodam.
Onki kobin nadodu anin bud,
Zi u sitodam, badigari dodam.*

Mazmuni:

*Sof fikrim bo'lgan qizlarni,
Har ikkisin kuyovga berdim.*

*U qalin bermadi va zaif edi,
Undan oldim, boshqaga berdim.*

Beixtiyor vatanni tark etib, Movarounnahr tomonga keldi va o'sha vaqtda Movarounnahrning voliysi bo'lgan Sulton Ali mirzo valadi Sulton Ahmad mirzoning xizmatida nadimlik yo'lini topib, u yerda hiraviy tilida "Majma' ul-g'aroyib" qasidasiga nazm silkiga tortdi. Mana bu ikki bayt o'sha yerdan. Bayt:

*Zi onki lozol nofiz in bud,
Hukmi oliy podshohi zamon.
Xusravi mulki Movarounnahr,
Shoh Sulton Ali Bahodirxon.*

Mazmuni:

*Hali bunga ta'siri bo'lganidan,
Podshohi zamonning hukmi oliysi.
Movarounnahr mulkining xusravi,
Shoh Sulton Ali Bahodirxon.*

Muhammadxon Shayboniy u viloyatni qo'lga oldi va Mavlono Bannoiy xonlik dargohida malik ush-shuarolik mansabini topdi. Unga hamroh bo'lib, Xuroson tomonga yuzlandi va Hirotda uning nomaqbul ishlari zohir bo'ldi. Shu jumladan, bir shoirning molini odamlarga tarqatib yubordi. Sohibqironi mag'fur o'zbek xoni ustiga istilo topganda u Movarounnahrning Qarshisida edi. Amir Najmi Soniy sohibqironi mag'furning dasturi azimi bo'lganidan, u viloyatda dast topib, qatli omga farmon berdi. Mavlono Bannoiyning bayoti binosi ham o'sha voqeada yo'qlikka yetishdi. Bu sana sana ashara va tis'amiya (918/1512-13)da yuz berdi. Mavlononing she'rlaridan g'azallar devoni mashhur. Hoja Hofizga tatabbu' tarzida Holiy taxallusi bilan bir nechta g'azal aytgan. Javob qasidalari ham bor" [Som Mirzo Safaviy 57, 96b-97b].

Ikki tazkiradagi Ziyoiy O'rdubodiyga oid ma'lumotlar ham biri ikkinchisini to'ldirishi bilan ahamiyatli. Chunonchi, Navoiy yozadi: Mavlono Ziyo – tabrizlikdur. Ko'ngulga yaqin shirin adoliq maqbulg'ina kishidur. Haqir ul-jussa uchun as'hobqa mujibi bast ham bo'lur. Shahrg'a tahsil uchun keldi. Tahsil asnosida she'rga ham ishtig'ol ko'rguzdi, dag'i yaxshigina she'rlar ham aytti. Bu matla' aningdurkim:

*Ajab nabvad agar parvona imshab tarki jon karda
Ki, binadnaxli umri sham' bunyodi xazon karda.*

Bu matla' ham xub voqe' bo'lubtur.

*Xush on soatki, oyad turki mann shamsherikinbo u,
Raqibon jumla bigurezandu man monam hamin bo u*
[Навоий 1966, 80-81].

Som Mirzo esa: "Ziyoiy O'rduboiy Ozarbayjonning mashhur shoirlaridan. Umrining avvalida Xurosonga borib, u yerda fahmining noziqligi va zehnining o'tkarligi bilan mashhurlikka erishdi. Amir Alisherning majlisiga yo'l topib, o'zining obdor she'rlarini o'qishga kirishdi. Aksar qasidalari lug'az tariqida voqe' bo'lgan. Mana bu matla' undan. Bayt:

*Xush on soatki oyad turki man shamshiri kin bo u,
Raqibon jumla begurizagdu man monam hamin bo u.*

Mazmuni:

*Xush ul soatdir mening turkim kelsa kina shamshiri u bilan,
Raqiblarning bari qochadilar-u men qolaman o'sha bilan.*
[Som Mirzo Safaviy 57, 117b].

Ziyoiy bir muddat Hirotida bo'lib, Navoiy va Jomiy suhbatida bo'ladi. Keyinchalik vataniga qaytib muammo janriga bag'ishlab risola ham tartib bergan bo'lib, undan Alisher Navoiy nomiga yozilgan muammo she'rlari o'rin olgan [Jo'rayev 2014, 93-96].

Tazkiralardagi Mavlono Savsaniy haqida ma'lumotlar ijodkor hayot yo'li va ijodiy biografiyasini yaratishda ahamiyat kasb etadi. Navoiy Savsaniy haqida: Mavlono Savsaniy – ozodavash kishidir. Ko'prak avqot mahdi ul'yo "Gavharshodbegim" madrasasida bo'lur erdi. Ammo emdi shaharda sokindur. Befoyda el bila musohiba qilmas, nevchunkim, bejihat mashaqqatlarni o'ziga ravo ko'rmas. Umid bukim, bu davlat barchag'a nasib bo'lg'ay. Bu matla' aningdurkim:

*Mujarradonki, zi qaydi zamona ozodand,
Na sayd gashta ba domikase, na sayyodand.*

Mazmuni:

*Zamona to'siqlaridan ozod bo'ydoqlar,
Hech kimning domiga sayd bo'lmagan, na sayyoddirlar*
[Навоий 1966, 99].

Som Mirzo Savsaniy haqida "Majolis un-nafois"da gapirilganini qayd qiladi. Bular bilan birga uning fe'li bilan bog'liq qiziq bir voqeani ilova qilgan: Savsaniy – oqqo'yunlilarning ulug'laridan. Oldin hazrat sohibqironning qo'rchilari qatorida turdi. Oxiri undan zohir bo'lgan nomuloyim ish tufayli dargohdan mahrum etildi.

She'r yoza olmagan uchun odamlarning she'rini o'ziniki qiladi. Mana shu abtar varaqlarning she'rlarini jamlash bilan mashg'ul vaqtimda undan she'r so'radim. Mana bu Savsaniyning matla'i bo'lib, uning zikri oldin "Majolis un-nafois"da bo'lib, yozilgan va yubordi. Bayt:

*Mujarradonki zi qaydi zamona ozodand,
Na sayd gashta badomi kasi, na sayyodand.*

Mazmuni:

*Zamona to'siqlaridan ozod bo'ydoqlar,
Hech kimning domiga sayd bo'lmagan, na sayyoddirlar.*

Yana bir kishining naql qilishicha, bir kuni bir nechta diloviz yigit Savsaniy bilan Tabrizda sayr qilib yurgan edik, qaysi yigitga duch kelsak, munosabati hol rasmi tarzida do'stlar o'rtasida unga she'r o'qiymiz deb qasd qildik. Ittifoqo, qassob yigitning eshigiga yetdik. Har birimiz she'r fikrida bo'lib turgan edim, Savsaniy hammamizdan oldin Mavlono Hiloliyning she'rini o'qidi. Bayt:

*Har goh on qassob tig'i bar galuyi man nehad,
Mizanam sar bar zamin to po ba ruyi man nehad.*

Mazmuni:

*Har goh ul qassob tig'ni tomog'imga tiqqanda,
Boshimni yerga uraman oyog'ini yuzimga qo'ysin deya.*

O'shandan keyin, shoirlar she'r aytish fikrini qilsalar, har lahza ozgina o'ylab boshini ko'tarardi va bir bayt o'qirdi. Do'stlar musavvada qilguncha, g'azal tamom bo'lardi. Savsaniy taxallusi bilan yetti bayt. Do'stlar insof qildilar va yetti baytli g'azalni badiha tarzida aytish juda qiyin bo'lgani uchun tahsin aytdilar. Shundan keyin istirohat anjomlari hammomchining do'konida yetdi. Do'kon tokchasiga kitob qo'yilgan bo'lib, tasodifan do'stlardan biri u kitobni olib ochdi. Hiloliyning devoni ekan. Ittifoqo, birinchi sahifasidagi Savsaniy o'qigan g'azalga nazari tushdi. Do'stlar hujum qilganlarida u behayoligi bilan tavroud voqe' bo'ldi, aksincha, bu g'azalani men hech qachon o'qimaganman va hech kimdan eshitmaganman deb qasam ichdi. Menga yuborgan mana bu turkiy bayt uniki. Bayt:

*Bo'lg'ali mehri ruxing, habib, qabodin tole',
Oyu kun bo'lmadi ko'k manzarasidin lome'*

[Som Mirzo Safaviy 57, 179b-180a].

**"Tuhfayi Somiy" dagi temuriy va shayboniylarga oid
ma'lumotlar**

"Tuhfayi Somiy"ning "Mag'fur hazrat sohibqironning farxun-damol ahvalidin bir bo'lak va hozirda sulton bo'lgan avlodi va farzandlari zikrida" – "Sultonlar zikrida" nomli birinchi sahifada safaviylar sulolasidan bo'lgan shoirlar bilan bir qatorda Sulton Husayn Mirzo, Badiuzzamon Mirzo, Faridun Husayn Mirzo, Shoh G'arib Mirzo, Muhammad Mo'min Mirzo, Bobur podshoh, Humoyun podshoh, Askariy Mirzo kabi temuriyzodalar hamda Shayboniixon va Ubaydullohxon singari shayboniy hukmdorlar zikr qilinadi.

Som Mirzo bu tarzda kamchilik temuriy shahzodalar haqida ma'lumot berganini muqaddimada safaviylar saltanatining bunyodga kelgandan keyin maydonga chiqqan ijodkorlar faoliyatini yoritishga e'tibor qaratishni maqsad qilgani bilan bog'lash mumkin. Shunga ko'ra, "Tuhfayi Somi"ga Sulton Husayn va Bobur podshoh hamda ularning ayrim ijodkor avlodlari haqidagi ma'lumotlar berilgan. Chunonchi, Sulton Husayn to'g'risida: "Sulton Husayn Mirzo – podshohi adolatgustar va shahriyori ra'iyatparvar edi. Davlatining bahor ayyomi bahor ayyomidek xurram va xurramlikda saltanati ayyomiga o'xshash...", – deb hukmdorlik faoliyatini baholaydi. Nasr va nazmdagi qudratining yuksakligini aytib o'tib, "Majolis al-ushshoq" tazkisasi uning qalamiga mansubligi qayd qilgan [Som Mirzo Safaviy 57, 10b-11b].

Bobur haqida: "Bobur podshoh kasir ul-ehson – Amir Temur Ko'ragon dudmonidan va uning nasabi shunga ko'ra, Bobur bin Umarshayx bin Sulton Abusa'id bin Mironshoh bin Amir Temuri mazkurning saxovat va shijoat ovozi a'lo va tafakkur qulog'iga yetgan...", – deydi va uning mana bu turkiy matla'sini keltiradi:

*Takalluf har necha suratg'a bo'lsa, ondin ortuqsen,
Sani jon derlar, ammo betakalluf jondin ortuqsen*

[Som Mirzo Safaviy 57, 14b-15b].

Tazkirada Shayboniixon haqida: "Shaybekxonbin Baroqxon bin Abulxayr. Uning nasabi shoh O'zbekxon bin Tug'ralcha bin Naqu qoon bin Bobuy bin Jo'jixon bin Chingizxon bo'lur. U bir nechta vosita bilan Chingizxonga ulanadi", – deb, Shayboniixon amalga oshirgan ishlardan e'tiborlilari qatorida Firdavsiy "Shohnoma"sini turkiyga o'girishga buyruq berganini esga oladi [Som Mirzo Safaviy 57, 20^b-21^a].

"Ubaydullohxon mazkur Shaybekxonning inisi Sulton Mahmudning o'g'lidir", – deb uning faoliyatiga baho berish asnosida

“Mana bu matla’ unikidir”, – deydi va ushbu forsiy matlani havola qiladi:

*Dust soqiy sho’du lojaram muhabbat nush ko’n,
Nist vaqti go’ftugu, dam darkashu xomush ko’n.*

Mazmuni:

*Do’st soqiy bo’ldiyu shubhasiz muhabbatdan sipqor,
So’zlashishga vaqt yo’q, sipqorgin-u bas qil*

[Som Mirzo Safaviy 57, 21^a-21^b].

Xulosa

Som Mirzoning “Tuhfayi Somiy” Alisher Navoiy boshlab bergan tazkirachilik an’anasini davom ettirib, o’z davri ijodkorlari faoliyatini yoritishga bag’ishlangan qimmatli manba sifatida ahamiyat kasb etadi. Shuningdek, “Tuhfayi Somiyda”da “Majolis un-nafois”da ham nomlari qayd qilingan ko’plab ijodkorlarga oid fiqralari berilgan. Ularda keltirilganlar Alisher Navoiy haqidagi ma’lumotlarini to’ldirishi bilan muhim o’rin tutadi.

Adabiyotlar

- Алишер Навоий. 1966. *Мажолис ун-нафоис*. Тошкент: Бадиий адабиёт нашриёти.
- Алишер Навоий. 2021. *Оққўюнли мухлислар девони* (1471 йил): табдил ва факсимил матн. Нашрга тайёрловчилар А.Эркинов, Р.Жабборов. Тошкент: Donishmand ziyosi.
- Джабборов, Р. М. 2021. *Алишер Навоий “Оққўюнли мухлислар девони ва унинг давр адабиёт муҳитида тутган ўрни*. Филол. фан. бўйича фалсафа доктори (PhD) илмий даражасини олиш учун ёзилган дисс... автореферати. Тошкент.
- Жўраев, Ж. 2014. “Мавлоно Зиё Табризий”. *Ўзбек тили ва адабиёти* 1: 93-96. Тошкент.
- Муаллифи кўрсатилмаган. *Тухфайи Сомий*. “Кобул” журнали, учинчи номер. ЎзР ФА Шарқшунослик институти асосий фонди 8762-рақамли босма китоб. 276-278-бетлар.
- Муҳаммад Содик Китобдор. 2019. *Мажмаъ ул-хавос*. Тошкент: Мумтоз сўз.
- Сом Мирзо Сафавий. *Тухфайи Сомий*. ЎзР ФА Абу Райхон Беруний номидаги Шарқшунослик институти асосий фонди. 57-рақамли қўлёзма. 26а-26б-варақ.
- ب سام ميرزا صفوى. تحفه سامى. با تصحيح و مقابله وحيد دستگردى. تهران-مطبعة - ارمغان. ۴۱۳۱ هجرى شمسى - ص
- Сом мирзои Сафавӣ. 2018. *Тухфайи Сомӣ*. Таҳиягари матн ва муаллифи пешгуфтору тавзеҳот Бадриддин Мақсудов. Душанбе: Маориф.
- Фаҳрий Ҳиравий. 2014. *Равзат ус-салотин. Жавоҳир ул-ажойиб*. Тошкент: Мумтоз сўз.

About "Tuhfai Somi" Tazkira by Som Mirza Safavi

Jaloliddin Juraev¹

Abstract

Som Mirza Safavi's *tazkira* "Tuhfa-i Sami" is one of the first *Tazkira* created within the framework of the Safavid state, which was founded after the Timurid state collapsed. *Tazkira* is valuable as a source that contains a lot of interesting information about the literary tradition formed during the Timurid period, the place of the works of Turkish artists known in this period in the territories of the new state, the impact on the newly formed literary circle, and the importance of Turkish literature in the literary process.

The article provides information about the creation, compilation, manuscript copies, publications and places related to Uzbek literature. The influence of Alisher Navoi's "Majolis un-nafois" under the supervision of Som Mirza is shown. Also, a textual comparison of the information about some artists who entered Alisher Navoi's "Majolis un-nafois" *tazkhira* was carried out. The scientific significance of Som Mirza's study has been proven through these.

Key words: *manuscript, tazkira, Timurid era, literary environment, comparative analysis.*

References

- Alisher Navoiy. 1966. *Majolis un-nafois*. Toshkent: Badiiy adabiyot nashriyoti.
- Alisher Navoiy. 2021. *Oqqo'yunli muxlislar devoni* (1471 yil): tabdil va faksimil matn. Nashrga tayyorlovchilar A.Erkinov, R.Jabborov. Toshkent: Donishmand ziyosi.
- Djabborov, R. M. 2021. *Alisher Navoiy "Oqqo'yunli muxlislar devoni va uning davr adabiyo muhitida tutgan o'rnini"*. Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiyasi avtoreferati. Toshkent.
- Jo'raev, J. 2014. "Mavlono Ziyo Tabriziy". *O'zbek tili va adabiyoti* 1: 93-96. Toshkent.

¹ *Jaloliddin O. Juraev* – doctor of philological sciences, senior researcher of the Institute of Oriental Studies named after Abu Rayhon Beruni of the Academy of Sciences of Uzbekistan.

E-mail: oyqor@mail.ru

ORCID ID: 0000-0001-8367-186X

For citation: Jo'rayev, J. O. 2023. "About "Tuhfai Somi" Tazkira by Som Mirza Safavi". *Golden scripts* 3: 4 – 20.

- Muallifi ko'rsatilmagan. *Tuhfayi Somiy*. "Kobul" jurnali, uchinchi nomer. O'zR FA Sharqshunoslik instituti asosiy fondi 8762-raqamli bosma kitob. 276-278-betlar.
- Muhammad Sodiq Kitobdor. 2019. *Majma' ul-xavos*. Toshkent: Mumtoz so'z.
- Som Mirzo Safaviy. *Tuhfayi Somiy*. O'zR FA Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik instituti asosiy fondi. 57-raqamli qo'lyozma. 26a-26b-varaq.
- Sam Mirza Safavi. 1314. *Semitic gift By correcting and dealing with Vahid Tasgardi*. Tehran - Press - Armaghan.
- Sommirzoi Safavy. 2018. *Tuhfayi Somy*. Tahiyagari matn va muallifi peshguftoru tavezhot Badriddin Maqsudov. Dushanbe: Maorif.
- Faxriy Hiraviy. 2014. *Ravzat us-salotin. Javohir ul-ajoyib*. Toshkent: Mumtoz so'z.

MAQOLA TAQDIM QILISH TALABLARI

"Oltin bitiglar – Golden Scripts" jurnali – Sharq adabiyoti va madaniyati, ijtimoiy-ma'naviy hayoti, tilshunoslik va aniq fanlar, dinshunoslik va ilohiyotshunoslikka oid ahamiyatli qo'lyozma manbalar, xalq og'zaki ijodi namunalari bag'ishlangan ilmiy tadqiqotlar xulosalarini chop etishga mo'ljallangan.

I. Maqola taqdim etish uchun umumiy talablar

Qo'lyozmalar yil davomida o'zbek, ingliz, rus, fors, shuningdek, turkiy tillarda topshirilishi mumkin. Agar muallif o'z maqolasini jurnalning muayyan sonida nashr etmoqchi bo'lsa, unda qo'lyozma jurnal nashridan kamida besh oy oldin taqdim etishi kerak.

Qo'lyozmalar MS Word (.doc) formatida (oltinbitiglar@gmail.com) elektron pochta yuborilishi kerak. Iqtiboslar va izohlar bo'yicha MS Word menejerini qo'llash lozim.

Barcha qo'lyozmalar muallif (mualliflar) haqidagi qisqacha ma'lumot bilan yuboriladi.

Asosiy matn *Times New Roman* shrifti, 14 hajm, satr oralig'i 1 interval, hoshiyalar chapdan 3 sm, o'ngdan 1,5 sm, yuqori va pastdan 2 sm bo'lishi kerak.

Maqolalar *The Chicago Manual of Style, 16th Edition* formatida shakllantirilishi lozim.

Maqola matni 3 000–5 000 so'zdan iborat bo'lishi kerak.

100–150 so'zdan iborat o'zbek va ingliz tillaridagi abstrakt (annotatsiya) va 5–10 so'zdan kam bo'lmagan kalit so'zlar (o'zbek va ingliz tillarida). Abstrakt maqolaning maqsadi, metodologiyasi va natijalarini qisqacha ifodalashi kerak.

Adabiyotlar ro'yxati 5 sahifadan oshmasligi lozim.

Kitobga taqriz (ingliz yoki boshqa tillarda bo'lishi mumkin) 1500 so'zdan oshmasligi talab etiladi.

Taqriz formati: 1) sarlavha: kitob nomi, muallif (mualliflar), nashr qilingan shahar: nashriyot nomi, nashr yili, sahifasi soni. Narxi, ISBN raqami, (qattiq/yumshoq muqova); 2) taqriz so'ngida: taqrizchining F.I.O., ish joyi, pochta manzili.

II. Maqola bo'limlarini rasmiylashtirish

Maqola nomi – normal harflarda, to'q bo'yoqda, 16 hajm.

Maqola nomi o'zbek va ingliz tillarida (agar maqola boshqa tillarda yozilgan bo'lsa, maqola yozilgan til va ingliz tilida) beriladi.

Maqola sarlavhasidan keyin sahifaning o'ng chetida muallifning ism-familiyasi yozilib, oxiriga yulduzcha (*) ishorasi qo'yiladi va sahifa pastida muallif haqida quyidagi qisqa ma'lumotlar beriladi: F.I.O., ilmiy daraja va unvon; ish joyi; e-pochta va ORCID ID (raqami).

Maqola kirish, asosiy qism bo'limlari va xulosadan tashkil topadi.
Maqola bo'limlari sarlavhasi – *yotiq*, 14 hajm.

III. Maqolada tarjimalardan foydalanish

Boshqa tillardagi matn yoki boshqa manbalar tarjimoni aniq ko'rsatilishi kerak. Agar matn maqola muallifi tomonidan tarjima qilingan bo'lsa, u holda "tarjima muallifniki" shaklida beriladi.

Rasmiy nashrdan olingan tarjima-matn tahrir qilinmaydi.

Zarur holatda tarjima matnga sana, turli diakritik belgilar va boshqa elementlar kiritilishi mumkin.

Tarjima qilingan matn olingan manba nomi asl holicha beriladi. Zarur deb topilsa, uning nomi qavs ichida berilishi mumkin.

Geografik nomlar tarjima qilinmaydi va asl shaklida beriladi.

Tashkilotlar nomi tarjima qilinmaydi va asl shaklida beriladi.

Davr nomi rasmiy qabul qilingan shaklda beriladi.

IV. Ko'chirma va tarjima parchaning berilishi

Manbadan olingan ko'chirma parcha asosiy matndan 1 qator tashlab ajratiladi, satr oralig'i 1 interval, markazda, 12 hajmda yoziladi.

Ko'chirmaning tarjimasi qavs ichida () satr boshidan yozilishi kerak. Bunday ko'chirma *Times New Roman* shrift, 12 hajm, normal yozuvda beriladi.

V. Havola va izohlar berish

Manbaga havola matn ichida to'rtburchak qavsda [] beriladi. Havola qilingan manbalar bir nechta bo'lsa, ular nuqtali vergul (;) bilan ajratiladi.

Izohlar tegishli sahifa pastida, tartib raqami bilan joylashtiriladi.

VI. Qo'lyozma (toshbosma) manbalar va nashr etilgan asarlar bibliografiyasi

Bibliografiyada muallif yoki asar nomi satrboshidan, boshqa barcha qatorlari abzasdan yoziladi. Adabiyotlar *bibliografiyada* o'zbek lotin alifbosi tartibida ko'rsatiladi.

6.1. Qo'lyozma va toshbosma manbalar bibliografiyasi

Qo'lyozma yoki toshbosma manbalarni bibliografiyada o'zi yozilgan grafikada berish maqsadga muvofiq. Lotin alifbosidagi transliteratsiyasini berish ham mumkin. Ba'zan qo'lyozma asarning nomi muallif ismidan oldin yozilishi ham mumkin.

Muallif nomi. Ko'chirilgan asr (agar mavjud bo'lsa). Asar nomi. Qo'lyozma (toshbosma): saqlanayotgan joy, inventar raqam.

Xondamir. XV asr. Makorim ul-axloq. Qo'lyozma: O'zFASHI, № 742.

Matnda qo'lyozma (toshbosma)ga havola berish:
[Xondamir, Makorim, 17³]

7.2. Kitoblar uchun

Bibliografiyada:

Familiya, ism. Nashr yili. *Kitob nomi*. Shahar: Nashriyot nomi.

Sirojiddinov, Shuhrat. 2011. *Alisher Navoiy: manbalarning qiyosiy-tipologik, tekstologik tahlili*. Toshkent: Akademnashr.

Matnda kitobga havola:

[Familiya kitob nashr yili, sahifa raqami]

[Sirojiddinov 2011, 99]

Agar bir muallifning bir yilda nashr qilingan kitoblaridan foydalanilgan bo'lsa, bibliografiyada kitobning nashr yili o'zbek lotin alifbosi harflari bilan ajratilib ko'rsatiladi.

Sirojiddinov, Shuhrat. 2011(a). *Alisher Navoiy: manbalarning qiyosiy-tipologik, tekstologik tahlili*. Toshkent: Akademnashr.

Sirojiddinov, Shuhrat. 2011(b). *O'zbek adabiyotining falsafiy sarchashmalari*. Toshkent: Akademnashr.

Matnda kitobga havola:

[Sirojiddinov 2011(a), 99]

Ikki muallif tomonidan yozilgan kitobni bibliografiyada berish tartibi:

Familiya, Ism va Ism Familiya. Nashr yili. *Kitobning nomi*. Shahar: Nashriyot nomi.

Vohidov, Rahim va Husniddin Eshonqulov. 2006. *O'zbek mumtoz adabiyoti tarixi*. Toshkent: Adabiyot jamg'armasi nashriyoti.

Matnda kitobga havola:

[Familiya va Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Vohidov va Eshonqulov 2006, 52]

Agar kitobning uch va undan ortiq muallifi bo'lsa, bibliografiyada barcha mualliflarning ismi to'liq yoziladi. Bunday kitobga havola qilinganda, birinchi muallifning ismi yozilib, davomida *va boshqalar* deb ko'rsatiladi:

[Familiya va boshqalar nashr yili, sahifa raqami]
[Vohidov va boshqalar 2010, 847]

Kitob yoki to'plam maqolasini bibliografiyada berish tartibi:

Familiya, ism. Nashr yili. "Maqola nomi." *Kitob yoki to'plam nomi*, Ism Familiya, Ism Familiya muharrirligida, maqola sahifasi raqamlari. Shahar: Nashriyot.

Ismoilov, Ilyos. 2020. "Navoiy ijodida Ya'juj-Ma'juj obrazi." *Alisher Navoiy va XXI asr*, Shuhrat Sirojiddinov muharrirligida, 130 – 133. Toshkent: Mashhur-press.

Matnda kitob yoki to'plam maqolasiga havola:

[Familiya nashr yili, sahifa raqami]
[Ismoilov 2020, 131]

Elektron shaklda nashr qilingan kitoblar uchun:

Elektron kitobning bir nechta formati bo'lsa, bibliografiyada foydalanilgan format ko'rsatiladi. Elektron kitobning internet manzili (URL) hamda shu manba olingan sana ko'rsatilishi lozim.

Elektron kitobni bibliografiyada berish:

Familiya, Ism. Nashr yili. *Kitob nomi*. Shahar: Nashriyot nomi. URL. Foydalanilgan sana.

Adizova, Iqboloy. 2020. *Thinker poetess of the East*. Germany: Lambert Academic Publishing. <https://www.lap-publishing.com/>. 12.07.2019.

Matnda elektron kitobga havola:

[Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Adizova 2020, 11]

Ikki muallif tomonidan yozilgan elektron kitobni bibliografiyada berish tartibi:

Familiya, Ism va Ism Familiya. Nashr yili. *Kitobning nomi*. Shahar: Nashriyot nomi. Internet adres (URL).

Sirojiddinov, Shuhrat va Sohiba Umarova. 2017. *O'zbek matnshunosligi qirralari*. Chikago: Chikago universiteti nashriyoti. <http://press-pubs.uchicago.edu/founders/>.

Matnda elektron kitobga havola:

[Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Sirojiddinov 1987, 19-hujjat]

7.3. Jurnal maqolasi uchun

Chop etilgan jurnal maqolasini bibliografiyada berish tartibi:

Familiya, Ism. Nashr yili. "Maqola nomi." *Jurnal nomi* jurnal soni: maqola sahifalari.

Alimuhamedov, Rixsitilla. 2018. "Qadimgi turk-moniy adabiyoti." *Oltin bitiglar* 1: 65 – 76.

Matnda jurnal maqolasiga havola:

[Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Alimuhamedov 2018, 70]

Elektron jurnal uchun:

Elektron jurnal uchun jurnalning DOI manzili ko'rsatiladi. Agar DOI manzili mavjud bo'lmasa, internet adresi ko'rsatilishi kerak (URL). DOI – bu o'zgarmas ID bo'lib, internet tarmoqlarining elektron adreslari tizimiga ulangan, ya'ni manbani boshqaruvchi <http://dx.doi.org/> manzildir.

Elektron jurnal maqolasini bibliografiyada berish:

Familiya, Ism. Nashr yili. "Maqola nomi." *Jurnal nomi* jurnal soni: maqola sahifalari. DOI adres (yoki URL).

Ismoilov, Ilyos. 2020. "Saddi Iskandariy" dostonidagi adabiy ta'sir va o'ziga xoslik masalasi xususida." *O'zbekistonda xorijiy tillar* 3: 229 – 235. doi: 10.36078/1596780050.

Matnda maqolaga havola:

[Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Ismoilov 2020, 231]

7.4. Gazeta yoki ilmiy-ommabop jurnal uchun

Gazeta yoki ilmiy-ommabop jurnal maqolasiga havola matn shaklida beriladi (masalan, Muhammadjon Imomnazarovning 27.02.2005dagi "O'zbekiston adabiyoti va san'ati" gazetasida chop etilgan maqolasida aytilganidek...); odatda, bunday manbalar umumiy adabiyotlar ro'yxatida keltirilmaydi. Agar keltirilsa, kitoblarga qo'yiladigan talablarga asosan beriladi.

Agar onlayn maqolaga havola berilayotgan bo'lsa, uning internet manzili (URL), maqola olingan sana ko'rsatilishi kerak.

Gazeta yoki ilmiy-ommabop jurnal maqolasini bibliografiyada berish tartibi:

Familiya, Ism. Nashr yili. "Maqola nomi." *Gazeta-Jurnal nomi*, nashr sanasi. Imomnazarov, Muhammadjon. 2005. "Jomiy "Xamsa" yozganmi?." *O'zbekiston adabiyoti va san'ati*, January 25.

Matnda maqolaga havola:

[Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Imomnazarov 2005, 4]

Elektron gazeta yoki ilmiy-ommabop jurnal maqolasini bibliografiyada berish:

Familiya, Ism. Nashr yili. "Maqola nomi." *Jurnal nomi*, nashr sanasi. Internet adres.

Sobirov, Ergash va Akmal Kenjayev. 2010. "Milliy qadriyat va globallashuv". *New York Times*, 27.02. <http://www.nytimes.com/28/us/28health.html>.

Matnda maqolaga havola:

[Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Sobirov va Kenjayev 2010, 17]

Maqola so'ngida foydalanilgan adabiyotlar o'zbek lotin alifbosi tartibida beriladi. Adabiyotlar ro'yxati ikki qismdan iborat bo'lishi, birinchi qismda foydalanilgan adabiyot chop etilgan grafikada yuqorida ko'rsatilgan shaklda rasmiylashtirilishi, ikkinchi qismda esa barcha foydalanilgan adabiyotlar o'zbek lotin alifbosida berilishi talab qilinadi. Misol uchun:

Adabiyotlar

Баранов, Х.К. 1958. Арабско – русский словарь. Москва: Наука.

Adabiyotlar

Baranov, X.K. 1958. Arabsko – russkiy slovar. Moskva: Nauka.

Maqolani rasmiylashtirish talablarining ingliz tilidagi variantini "The Chicago Manual of Style, 16th Edition" qo'llanmasi yoki <https://www.chicagomanualofstyle>. havolasidan ko'rib olishingiz mumkin.

Ushbu son "Oltin bitiglar" tahririyatida sahifalandi.
Manzil: Toshkent shahri, Yakkasaroy tumani, Yusuf Xos Hojib ko'chasi 103-uy.
e-mail: oltinbitiglar@gmail.com
Tel.: +99894 697-97-04

Bosishga 30. 09. 2023-yilda ruxsat etildi
Qog'oz bichimi 70x100 1/16/.
nashriyot bosma tabog'i: 8

Jurnal 2017-yil 26 oktyabrda O'zbekiston Respublikasi Matbuot va axborot
agentligi tomonidan № 0940 raqami bilan ro'yxatdan o'tgan.
Jurnal O'zbekiston Respublikasi Oliy Attestatsiya Komissiyasi tomonidan
filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) va fan doktori (DSc)
dissertatsiyalari asosiy ilmiy natijalari chop etilishi lozim bo'lgan
ro'yxatga kiritilgan.

Tahririyatga kelgan qo'lyozmalar taqriz qilinmaydi va mualliflarga qaytarilmaydi.

"Mashhur-Press" bosmaxonasida chop etildi.
Buyurtma №0440 Adadi 300 dona.
Bosmaxona manzili:100129 Toshkent, Markaz 15, 1-uy. Tel.: +99890 900 75 77,
+99894 659 94 62